

Lietuvos meno kūrėjų asociacija

Darnios raidos link, atsikračius verbalinių vaiduoklių

2012-11-05

ŽURNALAS: KULTŪROS BARAI

TEMA: Ekonomika

AUTORIUS: Almantas Samalavičius

DATA: 2012-11

Darnios raidos link, atsikračius verbalinių vaiduoklių

Almantas Samalavičius

Su ekonomistu Joshua Farley'u kalbasi Almantas Samalavičius

Joshua Farley, ekologiškos ekonomikos koncepcija, globalizacija

Joshua Farley's, tarptautinį pripažinimą pelnęs ekonomistas, siekia integruoti socialinį, žmogiškąjį ir gamtos kapitalą, kad pakeistų vyraujančią ekonomikos sampratą, atmesdamas vis agresyviau diegiamas neoklasikinės ekonomikos dogmas. Baigė biologijos studijas Grinnelio kolegijoje, tarptautinių santykių magistrantūrą Niujorko Kolumbijos universitete, 1999 m. apgynė ekonomikos mokslų doktoratą Kornelio universitete. Kurį laiką Farley's vadovavo Merilando universiteto Tarptautiniam ekologiškos ekonomikos institutui, dirbo vizituojančiu profesoriumi keliuose Brazilijos universitetuose, o šiuo metu yra Vermonto universiteto profesorius ir Gundo ekologiškos ekonomikos instituto taikomosios ekonomikos mokslo darbuotojas. Kartu su garsiu amerikiečių ekonomistu Hermanu Daly'u parašė knygą „Ekologiška ekonomika: principai ir taikymas“, laikomą paradigminiu ateities ekonomikos tekstu, paskelbė pluoštą publikacijų kolektyvinėse monografijose ir tarptautiniuose mokslo žurnaluose.

Su profesoriumi Farley'u kalbėjau apie tai, kokias ekonominio mąstymo ir veiklos perspektyvas atveria jo paties ir kitų ekonomikos analitikų plėtojamas ekologiškas požiūris, įgyjantis vis daugiau šalininkų.

Almantas Samalavičius. *Ekologiškos ekonomikos koncepcija iš esmės skiriasi nuo neoklasikinės ekonomikos, kuri vis dar įsivyravusi pasaulyje, nors akivaizdžiai nesugeba susidoroti su dabartine krize, o juo labiau numatyti darnios raidos perspektyvų. Kartais net atrodo, kad vyksta ekonominė kolonializacija, ir tai daro poveikį globaliu mastu. Kaip manote, kodėl neoklasikinės ekonomikos koncepcija ir*

prietarai iki šiol turi tokią didelę galią, nepaisant pražūtingų jos ydų? Kaip atsikratyti klaidingų premisų? Ar tik ekologinės pakraipos ekonomistams rūpi atskleisti neoklasikinės ekonomikos klaidas?

Joshua Farley. Šis klausimas kelia didelį nerimą ir man, ir kitiems ekologiškos ekonomikos atstovams. Prieš pradėdamas doktorantūros studijas, apie neoklasikinę ekonomiką žinojau mažai. Bakalauro darbą rašiau iš biologijos, tad susidūriau su moksline metodologija, be to, man patiko matematika, taigi iš pradžių labai entuziastingai kibau į mokslą. Tačiau jau per pirmą semestrą supratau, kad iš esmės klaidingi įsitikinimai paverčia niekais visą matematikos rimtumą. Mokslinis metodas reikalauja, kad empiriškai patikrintume tiek savo teiginius, tiek siūlomus modelius ir atmestume tuos, kurie neatitinka realybės. Pasirodo, ekonomistams arba nepavyksta patikrinti savo modelių, arba tais atvejais, kai realybė tiems modeliams prieštarauja, imama įrodinėti, esą turime pakeisti ne juos, bet pasaulį. Ekonomikos knygos moko studentus „mąstyti taip, kaip mąsto ekonomistai“, o žmogaus veiklą pritaikyti prie ekonominių modelių! Žvelgdamas retrospektyviai, suprantu, kad mokslinis išsilavinimas suteikė man atsargumo, kai vertinu neoklasikinės ekonomikos teiginius. Tačiau aš atmečiau ekonomiką ir dėl moralinių priežasčių. Visų pirma, netikėjau, kad žmonės yra visiškai savanaudžiai, antra, nemaniau, esą didesnis vartojimas yra panacėja, trečia, suvokiau, kad fiziologiniams vargšų poreikiams būtina teikti pirmenybę prieš nepasotinamą turtingųjų prabangos troškulį. Bendraudamas su kitais studentais supratau, kad daugelis pritaria mano pažiūroms. Tačiau skeptikai arba mesdavo studijas, arba pakeisdavo pažiūras. Man pavyko baigti mokslus tik todėl, kad gavau stipendiją ir penkiolika mėnesių praleidau Brazilijoje, plėtodamas tarpdisciplininį požiūrį. Ten ir atradau ekologišką ekonomiką.

Turiu keletą teorijų, kodėl ekonomistai taip stipriai laikosi įsikibę savo įsitikinimų. Pirmiausia man buvo pasakyta, kad kritiškas mano požiūris rodo ne ką kita, o supratimo stoką, ir kad galėsiu kvalifikuotai kritikuoti discipliną tik tada, kai ją įvaldysiu. Tačiau tam reikia ilgų studijų, o kai jau gauni teisę kritikuoti, staiga suvoki iššvaistęs daugybę laiko, studijuodamas tai, kas paprasčiausiai nėra tiesa. Daugelis iš tų, kurie apgina ekonomikos doktoratus, siekia, kaip ir aš, tapti profesoriais. Ekonomikos doktoratas leidžia pretenduoti į darbą ekonomikos katedroje, kad taptum profesoriumi, o kad gautum nuolatinį darbą, turi spausdintis pagrindiniuose ekonomikos žurnaluose. Jei kritikuosi discipliną, tavęs nespausdins, taigi sugaiši dar septynerius metus. Iki to laiko, kol tapsi savo vietą turinčiu profesoriumi ir galėsi atvirai diskutuoti apie tai, kuo tiki, būsi priverstas mažiausiai vienuolika metų laikytis pagrindinės linijos. Tai problema, būdinga visiems šiuolaikiniams akademikams, ne vien ekonomistams. Žinojau, kad negausiu darbo katedrose, kurios išpažįsta pagrindinę ekonomikos liniją, bet man pasisekė rasti vietą ekologiškos ekonomikos srityje šiaurės Australijoje, Kvynslande.

Antra, neoklasikinė ekonomika labai patinka tiems žmonėms, kuriems bet koks neaiškumas sukelia nepatogumą. Kadangi ji grindžiama matematiniais modeliais, į visus klausimus galimi tik teisingi arba neteisingi atsakymai – be jokių niuansų ar vertybinių sprendimų. Šis modelis yra pagrįstas negatyviomis gražos kilpomis, pavyzdžiui, kainos didėjimas lemia, kad mažėja poreikis ir auga pasiūla, – tai *poreikio dėsnis*, reguliuojantis rinkos balansą. Jei visi resursai yra pakeičiami, o kainos mechanizmas visada skatins kurti pakaitalus, išėitų, kad resursai iš esmės begaliniai.

Vienintelis tikslas yra maksimizuoti ekonominį viršpelnį, kad niekam nebūtų blogiau, o laisvoji rinka utilizuos decentralizuotas žinias ir individų preferencijas tam tikslui pasiekti. Ekonomikos augimas visada didina ekonominį perteklių. Ekonomikos disciplina turi mokslo požymių ir dažnai laikoma aukštesne negu daugelis socialinių disciplinų. Tačiau mokslininkai atidžiai stebi sistemą, iškelia hipotezę apie tai, kaip ji veikia, o tada stengiasi rasti argumentų, kurie tą hipotezę paneigtų. Jei po dešimtmečių ar net šimtmečių nuolatinių bandymų vis tiek nepavyksta to padaryti, teorija tampa dėsnio. Deja, ekonomistai linkę nuo stebėjimo peršokti tiesiai prie dėsnio!

Ekologiškos ekonomikos šalininkai tiki, kad žmonės yra sudėtingos būtybės su gausybe poreikių ir norų. Visuomenė turi daugybę ekonominių tikslų, dėl kurių protingi žmonės gali ginčytis. Gamybai reikia energijos ir žaliavų, o ji palieka atliekas. Žaliavos, kurias naudojame, yra struktūriniai ekosistemos blokai, jų pavertimas ekonomine produkcija ir galiausiai atliekomis, neišvengiamai ardo gyvybę palaikančias funkcijas, kurių didžiosios dalies neįmanoma niekuo pakeisti, jas užtikrina tik sveika ekosistema. Ekologiška ekonomika remiasi labai sudėtinga sistema su pozityviomis ir negatyviomis gražos kilpomis, reaguojančia į naujus reiškinius ir netikėtumus. Pavyzdžiui, esant tam tikroms sąlygoms, kainų kilimas baigsis poreikio sumažėjimu, tačiau kitomis sąlygomis, kaip pastaruoju metu atsitiko su spekuliatyviomis investicijomis į žemę, maistą ir naftą, augančios kainos didins spekuliacijų poreikį, vedantį tolesnio kainų augimo link. Pozityvios gražos kilpa baigtinėje sistemoje pati save apriboja ir galiausiai žlunga, veikiama kitų pozityvios gražos kilpų, taigi gali būti, kad krintančios kainos sumažins poreikį. Faktai yra skurdūs ir neaiškūs, o ekonominė sistema plėtojasi ypač sparčiai ir pasaulio ekosistemai vis sunkiau tą atlaikyti. Kad ir toks pavyzdys – maždaug prieš pusę amžiaus akcijos vidutiniškai išsilaikydavo septynerius metus, o didžioji užsienio valiutos dalis buvo naudojama pirkti tikriems daiktams ir paslaugoms. Dėl greitaeigės prekybos, dabar akcijos vidutiniškai išlaikomos trisdešimt sekundžių, apskaičiuota, kad per dieną išperkama penki trilijonai valiutos, daugiausia spekuliatyviais tikslais. Spekuliacija maitina pozityviają gražą, didindama ekonomikos disbalansą. Tai fundamentalus globalios ekonominės sistemos pokytis, tad negalima naudoti tų pačių modelių, kurie buvo naudojami prieš keturiasdešimt metų. To rezultatas yra daug sumaištingesnė sistema, kur reskripcijos politika ne visada aiški. Prarandame užtikrintumo komfortą.

Trečia, man atrodo, kad ekonomika labiau yra religija negu mokslas, o religinių įsitikinimų nusikratyti nelengva. Nepaisant dažnų spekuliacijos burbulų, kurie iš pagrindų supurto ekonomiką, jos šerdis yra rinkos balansas. Didžiama rinkos ekonomikos pagal savo prigimtį yra tikėjimo reikalas. Neoklasikiniai ekonomistai pripažįsta, kad tikrasis pasaulis nesutampa su jų teorijomis. Kokios firmos gali arba negali ateiti į rinką, reguliuoja vyriausybė, mums trūksta informacijos apie gaminius, kuriuos parduodame ar perkame, gamintojai ir vartotojai gali didelę savo veiklos kaštų dalį nukreipti į išorę, ir taip toliau. Ekonomikos teorija sako: jei eliminuosime šias ir kitas problemas, tada neregima rinkos ranka maksimizuos rinkos perteklių. Net negalime patikrinti tos teorijos, kol nepašalinsime visų kliuvinių, trukdančių tobulai konkurencijai. Tad ekonomikos disciplina yra labiau preskriptyvi negu deskriptyvi.

Itin kraštutinį pobūdį ši „religija“ įgavo Jungtinėse Valstijose, kur nevalia net suabejoti rinkos viršenybe.

Keletas ekonominės minties mokyklų, dažnai vadinamų heterodoksine ekonomika, sutartinai kritikuoja neoklasikinę ekonomiką. Tačiau tik nedidelė jų dalis meta iššūkį ir ekonomikos augimui, kuris laikomas pagrindiniu tikslu.

Vis dėlto reikės rasti valios ir ryžto pakeisti ekonomikos paradigmai, nes atsiranda vis daugiau įrodymų, kad esminės jos prielaidos yra klaidingos. 2008 m. ekonominė krizė privertė nemažą dalį ekonomistų suabejoti „fundamentaliu“ nereguliuojamų rinkų efektyvumu. Ekspertas Richardas Posneris – viešasis intelektualas, anksčiau buvęs ištikimas neoklasikinės ekonomikos idėjoms, pripažino, kad rinkų žlugimas yra kapitalizmui būdingų sisteminių nesėkmių rezultatas. Biheavioristinės pakraipos ekonomistai, empiriškai patikrinę daugelį neoklasikinių teiginių apie žmogaus elgseną, įrodė, kad jie irgi klaidingi. Sparčiai kylančios maisto ir energetikos kainos kartu su nuolat gilėjančia aplinkosaugos krize gali netrukus apversti aukštyn kojomis neoklasikinių ekonomistų tikėjimą, kad įmanoma rasti tobulus resursų pakaitalus. Atsiranda vis daugiau ekonomistų, atmetančių nuolatinio augimo siekį ir pačią jo galimybę. Galbūt pokyčiai šioje srityje vyks panašiai, kaip keičiasi požiūris į antropogenišką klimato kaitą, juk karščio bangos ir niokojančios audros pastaruoju metu, atrodo, jau įtikino net skeptikus. Tačiau daugeliui neoklasikinių ekonomistų bus labai sunku atsisakyti to, ką jie veikė visą gyvenimą, ne keista, kad universitetų programose šios disciplinos turinys kol kas mažai keičiasi. Perfrazavus Maxą Plancką, ekonominės minties proveržiai daug kam gali reikšti laidotuves.

Tiems, kurie gilinasi į šią tematiką, rekomenduoju perskaityti Billo Reeso straipsnį „Hermano Daly'o neigimas: kodėl įprastinė ekonomika nepriims Daly'o vizijos“ knygoje *Festschrift*, skirtoje pagerbti šiam mąstytojui (ją netrukus bus galima rasti [http://www.eoearth.org/article/Herman_Daly_Festschrift_\(e-book\)](http://www.eoearth.org/article/Herman_Daly_Festschrift_(e-book))).

Ekologiška ekonomika laikosi visai kitokio požiūrio į ekosistemą, aplinką ir jos darną negu senesnė ir galingesnė neoklasikinė jos kolegė. Judu su Daly'u savo knygoje teigiate, kad atėjo laikas atsisakyti nevaldomos plėtros, nes žemė ir jos resursai nėra begaliniai, o „natūralių žaliavų srautas per ekonomiką sugrižta į aplinką kaip tarša“. Nors tai patvirtina nenuneigiami įrodymai, didžioji dalis ekonomistų ir politikų elgiasi taip, lyg būtų užsirišę akis ir užsikimšę ausis. Kur slypi tokio aklumo ir kurtumo priežastys?

Yra daug priežasčių, kodėl ekonomistai nenori apriboti augimo. Vienas iš argumentų yra toks: žmonių sumanymas neišsenkamas, todėl, kai vienas išteklius išseks, kylančios kainos privers rasti jo pakaitalą. Anglų ekonomistas Thomas Malthusas prieš du šimtus metų teigė, kad žemės ūkis nepajėgs pasivyti gyventojų skaičiaus augimo, ir tai sukels badą, tačiau šiandien vienam gyventojui pagaminama produkcijos daugiau nei kada nors anksčiau, nepaisant to, kad pasaulyje gyvena septyneriopai daugiau žmonių. Williamas Jevonsas perspėjo, kad pasaulis netrukus išsems akmens anglių atsargas, o joms pakaitalo nėra. Paulis Ehrlichas pakartojo Malthuso nuogaštavimus dėl gyventojų skaičiaus, pranašaudamas, kad 7-ajame dešimtmetyje neišvengiamai ištiks badas. Nė vienas iš šių perspėjimų kol kas neišsipildė, todėl daugelis ekonomistų apskritai ėmė ignoruoti argumentus, kad augimą būtina apriboti. Aklas tikėjimas begaliniu pakaitalų potencialu paskatino tiesiog išbraukti gamtinius išteklius ir taršą iš jų kuriamų ekonominių modelių, taigi įsivaizduojama, esą vieninteliai gamybos veiksniai yra kapitalas ir darbas.

Nemažai ekonomistų vis dėlto pripažįsta, kad gamtiniai išteklių yra riboti, o didėjančios taršos jau beveik neįmanoma absorbuoti, kartu suvokdami darna pagrįstos gamybos būtinybę. Tačiau jie vis dar tiki magija, kad galima gaminti vis daugiau gėrybių ir paslaugų, jei didinamas efektyvumas ir mažinamas išteklių sunaudojimas gamybos vienetui. Kol prioritetas teikiamas gamybos didinimui, neverta nė kalbėti, kad ekonomika gebės prisitaikyti prie ekosistemos. Netikiu, kad vis didesnis vartojimas yra galimas ar pageidautinas, netgi vykstant dematerializacijai.

Ko gero, didžiausia neoklasikinių ekonomistų problema ta, kad jie, nors sureikšmino matematiką, tačiau taip ir nesuvokė eksponentinio augimo pavojaus. Jei išteklių sunaudojimas eksponentiškai auga tokiu tempu, kad po 50 metų jo galutinai nebeliks, po 45 metų jo bus sunaudota tik 3 proc. Įvertinę išteklių pasiūlos faktorių, kuris siekia 16, matysime, kad to išteklių visiškai neliks ne po 50, bet po 54 metų. Per pastaruosius du šimtus metų eksponentinis augimas leido ekonomikai (taip pat ir žemės ūkiui) be saiko naudoti iškasenas, ypač naftą, tačiau dabar nafta naudojama mažiausiai 6 kartus sparčiau, negu sekasi rasti naujų jos telkinių. Tai lėmė eksponentinį daugelio atsinaujinančių resursų išsekimą. Dennis Meadowsas veikale „Augimo ribos“ aiškiai nurodė kuo gresia eksponentinis augimas, bet dauguma ekonomistų jį kritikavo, esą nebuvo įvertintas kainų vaidmuo, mažinant poreikį ir ieškant naujos pasiūlos. Kai tebėra likę 97 proc. išteklių, sunku tikėtis, kad bus ieškoma jo pakaitalų, nors toms paieškoms lieka vis mažiau laiko. Nepaisant to, kad neoklasikiniai ekonomistai plačiai diskreditavo „Augimo ribų“ autoriaus pasiūlytą modelį, jo pranašystės iki šiol yra bauginamai tikslios, o verslas įpratęs prognozuoti tik tas pasekmes, kurios pasireišk per artimiausius du dešimtmečius.

Kita priežastis, dėl kurios ekonomistai negali pripažinti būtinybės apriboti augimą, yra tai, kad plėtra laikoma visų problemų sprendimu. Auganti ekonomika padarys galą skurdui, įteisins mažesnę gimstamumą, suras tokius išteklių pakaitalus, kurie leis neteršti aplinkos, esą net padės plėtoti demokratiją. Kai augimas sulėtėja arba apskritai sustoja, didėja nedarbas, skurdas ir vargai. Jei negalime išbristi iš skurdo, turime pripažinti persikirstymo ir gimstamumo kontrolės poreikį. Abu šie klausimai yra ypač sudėtingi moraliniu atžvilgiu, todėl nei ekonomistai, nei politikai nelinkę jų liesti. Be to, niūriausi ekologinės degradacijos padariniai išryškės ateityje, o ekonomistams ateitis nerūpi, jie sprendžia tik tas problemas, kurias sulėtėjęs augimas kelia dabar. Ekonomistų požiūriu, ekonomika panaši į lėktuvą, kuris negali lėtinti greičio, antraip suduš. Tačiau baigiasi to orlaivio kuras, tad saugiau būtų nusileisti, užuot puoselėjus viltį, esą kas nors vis tiek sukurs kokį nors kuro pakaitalą, skrydžiui dar nesibaigus. Iškalbingi Hermano Daly'o žodžiai, kad darnos siekianti ekonomika nuo žlugusios augimo ekonomikos skiriasi panašiai kaip ramiai plevenantis helikopteris nuo viršgarsinio lėktuvo, patyrusio katastrofą. Mums būtina iš esmės pertvarkyti ekonomiką, kad ji galėtų pleventi. Tai didžiulis uždavinys, bet išspręsti jį absoliučiai būtina.

Rytų Europos politikai be paliovos kartoja kai kurias sąvokas, jau tapusias verbaliniais vaiduokliais. Ką iš tikrųjų reiškia „plėtra“ ir kaip ši sąvoka atsirado, išaiškinta garsiajame „Plėtros žodyne“, kurį parengė prof. Wolfgangas Sachsas su bendraminčiais, įkvėptais fundamentalios filosofo ir istoriko Ivano Ilicho moderniuju institucijų kritikos. Vėliau Majidas Rahnema sudarė „Postplėtros žodyną“. Tas pats pasakytina ir apie ekonomikos „augimo“ kategoriją, kurią ką tik aptarėme. Tų sąvokų

turinys slidus ir sunkiai apčiuopiamas. Ar globaliu mastu bent kiek keičiasi požiūris į „augimą“? Kaip šią atgyvenusių ir neperspektyvią koncepciją vertina ekologinės pakraipos mokykla ir kitos ekonomistų bendruomenės?

Visiems žmonėms iš prigimties būdinga manyti, kad jų kultūra pati geriausia, todėl kiti turėtų tapti panašūs į juos. Jei kalbėsime apie ekologišką ekonomiką, man patinka, kad ji aiškiai atskiria augimą nuo vystymosi. Augimas yra *kiekybinis* gaminamų gėrybių ir paslaugų didėjimas, o vystymasis yra *kokybinis* ekonomikos gerėjimas – tai reiškia, kad patenkinami esminiai žmonių poreikiai, išlaikant toki patį prekių ir paslaugų gamybos lygį. Ekologinės pakraipos ekonomistų požiūriu vystymasis anaipatol nereiškia, kad visur siekiama tokių pačių gyvenimo standartų, kokie įdiegti Vakaruose. Žinoma, egzistuoja universalūs žmogiški poreikiai, bet po to, kai patenkinamos esminės biologinės reikmės, ekonomikos augimas prie gyvenimo kokybės beveik niekuo nebeprisideda. Nors žmonių poreikiai gali būti universalūs, skirtingos kultūros juos tenkina skirtingai, tad kvaila manyti, esą yra tik vienas vystymosi kelias. Butanas, remdamasis ekologinės pakraipos ekonomistų ir kitų mąstytojų vizionierių idėjomis, bando įkūnyti plėtros alternatyvą – ja sieks užtikrinti, pasak šalies premjero, „gilią, nuolatinę laimę, kurią lemia gyvenimas harmonijoje su gamta, su bendruomene, su dvasiniu ir kultūriniu paveldu, taip pat pasitikėjimas lyderiais, žinant, kad jie viską daro ne iš savanaudiškų paskatų, o bendrojo gėrio labui“. Butanas atmetė savitikslių ekonomikos plėtrą. Belieka tikėtis, kad ir daugiau šalių pasuks tuo keliu.

Savo knygoje rašote: „Jeigu augimas nepaisys optimalių ribų, kaštai bus didesni už naudą. Taigi nuskurdins, užuot praturtinęs.“ Ši tiesa atrodo paradoksali daugeliui tų, kurie nedrįsta abejoti tam tikromis moderniomis tikrenybėmis, pavyzdžiui, ekonomikos augimo ideologija, tarsi ji būtų kažkoks modernus išganymas. Kaip paaiškintumėte šį paradoksą?

Skamba ironiškai, bet mintis, kad turėtume liautis ką nors darę, jeigu marginalūs kaštai didėja, o marginali nauda mažėja, yra atėjusi iš neoklasikinės ekonomikos. Todėl ypač sunku suvokti ekonomistų atsisakymą laikytis šio požiūrio tada, kai jis taikomas planetai kaip visumai. Čia galėtų pagelbėti ekosistemos paslaugų sąvoka, paprastai apibūdinama kaip nauda, kurią žmonėms teikia gamtinė ekosistema. Tai padeda išsiaiškinti, kad ekosistemos struktūrinių blokų pavertimas ekonominiiais produktais, kurie vėliau grįžta į ekosistemą taršos pavidalu, turi realią kainą, ir ji nuolatos didėja. Svarbu pabrėžti: dauguma ekologinės pakraipos ekonomistų, tarp jų ir aš, monetarinių vertybių nepriskiria ekosistemos paslaugų sričiai, nemano, kad ji turėtų tarnauti rinkos jėgoms. Ekosistemos paslaugos turi fizinius bruožus, dėl kurių neįmanoma jų perkelti į rinką. Supratimas apie jų naudą visiškai nereiškia, kad jos turi būti paverstos preke. Manau, esame netgi nepajėgūs nustatyti „optimalaus“ ekosistemos išsidėstymo tarp ekonomikos produktų ir ekosistemos paslaugų. Tačiau jau pats pripažinimas to, kad ekonominės gamybos kaina – tai neišvengiama ekologinė degradacija, įtikina: pasiekus tam tikrą tašką, būtina stabdyti augimą. Viliuosi, kad šią logiką pripažins netgi neoklasikinė ekonomika.

Rengdamas pokalbių ciklą apie socialinio mąstymo ir ekonomikos alternatyvas, įsitikinau, kad daugelis originalių mąstytojų grįžta prie idėjų, atsiradusių prieš šimtus metų, bet vėliau jos dėl įvairių priežasčių buvo pamirštos. Jūs savo tekstuose irgi minite kai kurių praeities mąstytojų (pavyzdžiui Johno Ruskinio) politines ir

ekonomines įžvalgas. Šiame kontekste norėčiau pasiteirauti, kodėl šiuolaikiniams ekonomistams ir politikams atrodo, kad „nauja“ konkurencijos koncepcija yra pranašesnė už „seną“ bendradarbiavimo idėją? Arba kodėl ekonomistai taip nenoriai reflektuoja „altruizmo“ sąvoką, kurią įžymi ekonomistė Hazelė Henderson laiko senu ir esminiu žmogaus prigimties bruožu?

Ekologiškos pakraipos ekonomika iš kitų ekonominės minties mokyklų labiausiai išsiskiria tuo, kad pripažįsta: gyvename „sausakimšoje“ planetoje, todėl išteklių gavyba, taršos mastas ir sparčiai didėjantis gyventojų skaičius gresia sunaikinti ekosistemą, palaikančią planetos gyvybę. Gamtos gėrybės ir paslaugos tampa vis mažiau prieinamos, o žmonių gaminiai „dauginasi“ neregėtais mastais. Tai didžiulė problema. Kol žmonių skaičius buvo mažas, o gaminių kiekis palyginti nedidelis, ribotus resursus stengtasi paversti vertingiausiais produktais, kuriuos vartotojai labai vertino. Konkurencinė rinka gana efektyviai susidorojo su šiuo iššūkiu. Tačiau žmonių ir daiktų perpildytoje planetoje rimčiausiomis problemomis tampa globali klimato kaita, ozono skylės, taršos mastas, beatodairiška išteklių gavyba, nykstanti biologinė įvairovė. Glaudesnis bendradarbiavimas galėtų užtikrinti bendrąją visuomenės gerį, tačiau individai yra labiau pasiturintys, jeigu paiso vien savo interesų.

Charlesas Darwinas buvo įsitikinęs, kad grupės, kurios bendradarbiauja, kurios pripažįsta altruizmo principą, nugalės grupes, kurios to nedaro, ir laikė tai svarbiu žmonių evoliucijos bruožu. Piotras Kropotkinas XIX a. pabaigoje toliau plėtojo šias įžvalgas. Nelaimėi, XX a. tiek ekonomistai, tiek evoliucionistai atmetė visa tai, teigdami, esą altruistus visiškai nugalėtų savanaudžiai, o žmogus iš prigimties yra racionalus savanaudis.

Skirtingų ekonominių institucijų veiksmingumas labai priklauso nuo žmonių elgsenos. Įprastinė rinkos ekonomika laikosi įsitikinimo, kad žmonės racionalūs ir varžosi tarpusavyje, nes yra absoliutūs savanaudžiai. Jei žmonės būtų altruistiški, linkę atjausti ir bendradarbiauti, jiems reiktų visai kitokių institucijų. Pasak Johno Maynardo Keyneso, kapitalizmo esmė „yra stebinantis įsitikinimas, kad bjaurūs pačių bjauriausių žmonių motyvai kažkokių būdu nulemia geriausius rezultatus geriausiame iš visų galimų pasaulių“. Jei žmonės iš tikrųjų yra visiškai savanaudžiai, tai kliudys pasirinkti tokias ekonomines institucijas, kurios gebėtų spręsti esmines egzistencijos problemas.

Laimei, žmonės geba elgtis ir altruistiškai, bendruomeniškai, nors dėl to netampa mažiau savanaudiški. Evoliucionistai nurodė keletą mechanizmų, skatinančių altruizmą ir bendradarbiavimą, pateikę gausybę įrodymų, kad kultūros evoliucija lėmė glaudų bendradarbiavimą tarp žmonių. Ir teorinės, ir empirinės studijos leidžia manyti, kad sociali bet kokios populiacijos elgsena svyruoja nuo didelio savanaudiškumo iki didelio altruizmo. Nemaža dalis tokių tyrimų parodė, kad visuomenė gali turėti tokias institucijas, kurios varžys net labai socialių individų norą bendradarbiauti, arba tokias, kurios net užkietėjusius savanaudžius nuteiks bendram darbui. Pavyzdžiui, institucijos kurios baudžia tuos, kurie nebendradarbiauja, skatina bendradarbiavimą ir didina adaptyvumą. Rinkos, žinoma, kuriamos taip, kad naudą turėtų savanaudžiai, linkę konkuruoti, o turėtų būti atvirksčiai. Neoklasikinė savanaudžio *homo economicus* samprata labai menkai tinka atremti svarbiausiems iššūkiams, su kuriais susiduriame, jau nekalbant apie tai, koks apgailėtinas šis

žmogaus elgsenos modelis. Žmonės iš prigimties linkę bendradarbiauti, ir tuo reikia pasinaudoti, kad sukurtume institucijas, kurios būtų pajėgios spręsti perkrautos, „sausakimšos“ planetos problemas.

Daugelį dalykų atskleidžia konkrečios disciplinos istorija, net jei laikui bėgant ši disciplina esmingai pakito. Kas atsitiko ekonominės minties istorijai? Kodėl ši disciplina vis rečiau dėstoma universitetų ekonomikos katedrose? Savo istorijos atsikratė tiek tikslieji, tiek gamtos mokslai, jau neįmanoma rekonstruoti išsamesnės jų idėjų kaitos. Ar tai reiškia, kad ir ekonomika pasijuto esanti „tikslusis“ mokslas? Juk dauguma ekonomistų didžiuojasi vykdantys „mokslinius“ tyrimus, atseit visa jų veikla labai „moksliška“ ir objektyvi...

Tai rimtas klausimas net ir be jame slypinčių tavo implikacijų. Mano ekonomikos doktorantūros programoje nebuvo nė vieno kurso, susijusio su ekonominės minties raida. Rinkos modelis mums buvo pateikiamas kaip dabar atskleista išmintis. Sutinku, kad tokį požiūrį sutvirtino dalies ekonomistų pastangos paversti ekonomiką tiksliuoju mokslu. Atseit nėra tikslinga chemijos studentams dėstyti alchemijos ar svaičiojimų apie flogistoną. Manau, ekonomistai yra esmingai neužtikrinti savo disciplina ir nenori atverti studentams perspektyvų, iš kurių šie galėtų mesti jai iššūkį. Aš formalų lavinimą ekonomikos srityje vertinu ne kaip doktorantūrą, o kaip nepavykusį siekį mane indoktrinuoti. Netikiu, kad ekonomika galėtų būti iš tikrųjų objektyvus mokslas, nes ji yra susijusi su geidžiamais žmogaus veiklos padariniais, o visi pageidaujami padariniai yra iš prigimties normatyviniai. Manau, tikra nelaimė, kad „tikslieji“ mokslai, technologijos, inžinerija ir matematika (jie žinomi anglų kalbos akronimu STEM) ėgijo tokią reikšmę akademikams ir ekonomistams. Sprendimų nesiimama ne todėl, kad trūksta žinių apie klimato kaitą, išteklių eikvojimą ar ekologinę žalą, apskritai paėmus, netrūksta ir technologinių sprendinių. Veikiau mums kaip visuomenei trūksta krypties: nesame atsakę į pačius pagrindinius klausimus apie visuomeninius savo tikslus. Turime atmesti nuostatą, esą vienintelė svarbi ekonomikos užduotis yra didinti vartojimą. Mano draugas Brianas Czechas parašė puikią knygą iš ekologiškos ekonomikos srities, pavadintą „Kuro kasimas bėglių traukiniui“. Mūsų pagrindinis rūpestis yra apsispręsti, kuria kryptimi turėtų judėti civilizacijos traukinys. Kol neatsakysime į šį moralinį, filosofinį klausimą, viskas, ką darys STEM, bus traukinio greičio didinimas. Ekonomika turėtų remtis mokslu, bet būti vertybiškai orientuota, kad išsaugotų moralinį filosofinį pagrindą.

Jau ne vieną dešimtmetį susiduriame su globalizacijos padariniais ir šalutiniu jos poveikiu. Panašu, kad socialiniai ir humanitariniai mokslai vis kritiškiau vertina šiuos reiškinius. Jūs pasisakote prieš globalizaciją, nes jos logika silpnina arba daro visiškai priklausomą viešąją politiką. Kokias alternatyvas galima priešpriešinti globalizacijai? Gal nacionalinės ir regioninės bendruomenės turėtų susigrąžinti sprendimų priėmimo teisę, kuri šiuo metu priklauso globalioms institucijoms, pavyzdžiui, Tarptautiniam valiutos fondui? Nors praėjęs amžius diskreditavo įvairiaus plauko „nacionalizmus“, ar globalizacija su augančia globalių didžiųjų korporacijų galia nėra dar baisesnė? Kokį vaidmenį bendruomenės galėtų atlikti ateityje, ypač jei galvojame apie darnią ekonomiką, o ne apie tokią ekonomikos politiką, kuri pasaulį vis labiau skaldo į pasiturinčią Šiaurę ir skurstančius Pietus?

Ekonomistai irgi pradeda suvokti negatyvius globalizacijos padarinius. Įprastinė

ekonomikos teorija pripažįsta, kad dėl tarptautinės prekybos kiekvienoje šalyje bus laiminčių ir pralaiminčių, be to, šių visada būna gerokai daugiau. Tarptautinio kapitalo srautas laisvai juda po pasaulį, kapitalistai investuoja savo pinigus ten, kur pelnai didžiausi, o tai reiškia, kad neturtingos šalys nuskurs dar labiau. Įprastai mąstantys ekonomistai to dar nesuvokė, bet ir jie vis dažniau pripažįsta, kad nereguliuojami kapitalo srautai gali destabilizuoti ekonomiką.

Ekologiškos ekonomikos atstovai mato gausybę papildomų problemų, kurias kelia rinkų globalizacija, skatinanti siekti dar didesnio augimo, o jis neišvengiamai spartina aplinkos degradaciją. Globalizacija lemia, kad spręsti aplinkosaugos problemas darosi dar sunkiau, pirmiausia todėl, kad šalys, norėdamos pritraukti daugiau investicijų, į aplinkosaugos reikalavimus ima žiūrėti pro pirštus. Be to, globalizuotoje planetoje su baigtiniais ištekliais tenka varžytis dėl tų pačių žemės turtų, o rinkos palankiausias tiems, kurie turi didžiausią perkamąją galią, nepaisydamos tų, kurie jaučia didžiausią poreikį. To rezultatai apgailėtini, pavyzdžiui, per 2007–2008 m. maisto krizę, kai kviečių kainos pakilo tris kartus, rinkos perkėlė kviečius iš neturtingų šalių, nesugebančių patenkinti net gyvybinių savo poreikių, į turtingas šalis, kur 30 proc. maisto išmetama kaip atliekos. Badaujantys, vargstantys žmonės gyvena lūšnose siaubingomis antisanitarinėmis sąlygomis, todėl kyla pandemijų grėsmė, – tikra saviapgaulė manyti, kad kam nors pavyks jų išvengti. Globalizuotas pasaulis privalo laikytis darnos ir teisingumo principų, antraip tiesiog neišliks.

Rinkos atžvilgiu siekiame, kad kiekviena šalis turėtų daugiau galimybių kontroliuoti žaidimo taisykles. Vis dėlto rinkos globalizacija mums neatrodo tokia svarbi problema, kaip klimato pokyčiai, biologinės įvairovės nykimas, ligų pandemijos, retėjantis apsauginis ozono sluoksnis... Visa tai susiję su ekosistemos gėrybėmis ir paslaugomis, kurios nepriklauso rinkai, tokias problemas geriausia spręsti pasitelkus bendradarbiavimą, o ne konkurenciją. Globalizacija pirmiausia turėtų rūpintis globaliomis viešosiomis gėrybėmis. Kai kuriais atvejais tai reiškia globalias sutartis, kurios apribotų išteklių eikvojimą. Kitais atvejais reikia užtikrinti, kad visi galėtų naudotis, pavyzdžiui, žaliomis technologijomis. Kuo daugiau žmonių pereis prie žaliųjų technologijų, tuo pasiturimiau gyvensime. Tačiau dabar šios technologijos patentuojamos, jų kainos didinamos, taigi ribojama ir jų nauda, ir vertė. Reikia sukurti naujas globalias institucijas, kurios saugotų ir atkurtų globalią bendruomeninę erdvę, užtikrintų, kad ji bus sąžiningai dalijama tarp visų tautų ir visos šalys galės dalyvauti ją kuriant.

Dėkoju už pokalbį.